

Kitabiyat

Book Reviews

TOKAT YÖRESİNDE GELENEKSEL ALEVİLİK

Kıyasettin KOÇOĞLU*

Özet

Bu çalışmada Cenksu ÜÇER tarafından kaleme alınan *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik* isimli kitap tanıtılmaktadır. Bir doktora çalışmasından hareketle hazırlanan kitapta Alevilik eksenindeki konu ve çalışmalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Tokat, Gelenek, Âdet.

ALEVISM IN TOKAT REGION

Abstract

In this study, a book about Alevism that is named *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik* has been reviewed. This book has been prepared based on a doctorate thesis about Alevism and it has contained information about traditions in Alevism.

Keywords: Alevism, Tokat, Tradition, Manner.

Eser: Cenksu ÜÇER, Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik, Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010.

Yazarın doktora tezi olarak hazırladığı çalışma, Ankara Okulu Yayınları arasında 2005 yılında yayımlanmış, 2010 yılında ise gözden geçirilerek 2. baskısı yapılmıştır. Söz konusu eser; ön söz, giriş dört anabölüm, sonuç, ekler, bibliyografya ve dizin'den müteşekkil olup 462 sahifedir.

Mezhepler Tarihi çalışmaları idelerden ziyade, gerçekliği olan dini kaynaklı hareketlerin tarihsel durumunu ve günümüze yansımalarını incelerken gerçeğin fotoğrafını çekmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda öncelikle ehemmiyet arz eden husus, gerçeğin olduğu gibi resmedilmesi, hiçbir düşünce ve eylemin etkisinde kalmadan bilimsel gerçekler ışığında olay ve olguların değerlendirilmesidir.

Tarihsel sürecini tamamlamış din orijinli hareketlerin incelenmesi temel kaynaklardan hareketle yapılmaktadır. Özellikle dini-kültürel-siyasi ve sosyal yönleri bulunan konularda kaynakların subjektif etkilere ciddi derecede açık bulunmasının araştırmaları zorlaştırdığı muhakkaktır. Ancak günümüzde varlığı devam eden ve çağın değişim şartlarından oldukça

* Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

etkilenen, geniş alanlarda hüküm süren hareketlerin araştırılması da ciddi zorluklar içermektedir. Bu zorlukları temel sebebi ise incelenen hareketin belirleyici özelliklerinde değişimin devam etmekte olmasıdır.

Büyük ölçüde sözlü kültür geleneğinin hâkim olduğu bir araştırma alanı olması, tarihsel süreçte karşılaştığı değişik etkilere bağlı olarak farklı gelenekleri bünyesinde barındırması nedeniyle homojen bir yapısının bulunmaması ve yine tarihsel süreçte yaşadıkları olumsuz tecrübelerin etkisiyle aleni bir yapı oluşturmaması ve son zamanlara kadar kapalı toplum kalıplarında yaşaması dolayısıyla Alevilik, yukarıda bahsedilen zorlukların her iki türüne de sahiptir.

Alevilik konusunda, temel kaynaklara inilmeden, bilimsel metot ve veriler kullanılmadan yapılan yoğun çalışmalar ve yayınlar nedeniyle ciddi bilgi kirliliğinden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda alanın temel kaynaklarından hareketle, bilimsel nitelikleri haiz, anket, gözlem gibi bilgi toplama metotlarıyla birincil kaynaklardan elden verilerle yapılan araştırmalar, hem Aleviliğin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacak hem de bilgi kirlenmesini ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır.

Yazarın “Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik” başlıklı çalışması hem tarihsel sürece ışık tutması hem adı geçen bölgedeki Alevilik yaklaşımlarına ışık tutması hem de bölgedeki bu yaklaşımları Aleviliğin temel kaynaklarına referansla ortaya koyarak Alevilik hakkında genel bir değerlendirme yapma imkânı sağlaması açısından önemlidir. Yazar bu çalışmada, “ilham ve keşfi” bilgi kaynağı olarak kabul edip bunun gereklerini yerine getiren Alevilerin benimsedikleri Aleviliğin ele alındığı ve bunu diğer yaklaşım ve tarzlardan ayırt etmek üzere “Geleneksel Alevilik” nitelemesinin kullanıldığı özellikle ifade etmektedir.

Eserin “Giriş”inde araştırmanın temel hedefi, Tokat yöresinde geleneksel Aleviliği yaşayan Alevilerin inanç, ibadet ve kültürlerinin bilimsel metotlarla ortaya konularak, ülkemizde bu konuda görülen bilgi boşluğunun bir nebze de olsa giderilmesine katkıda bulunmak olarak belirlenmiştir (19). Araştırmada literatür taraması, kaynak kişilerle mülakat ve katılarak gözlem metotları kullanılmıştır (19). Araştırmada temel kaynakların ve güncel literatürün taranmasının, alana hâkimiyet sağlayarak total bir bakışın oluşması ve anket sorularının tespiti için önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Çalışmaya orijinalite kazandıran en önemli hususların başında ise tabii gözlemlerle mevcut durumun tespit edilerek literal bilgilerin doğrulanmasıyla teori ve pratiğin örtüşürülmesi gelmektedir.

Araştırmada başlıca iki tür kaynak kullanılmıştır:

- 1.Kaynak Kişiler: Dedeler ve taliplerden oluşmaktadır.
- 2.Kaynak Eserler: Kaynak eserler üç kategoride değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki, Alevilerin temel kaynak olarak kabul ettikleri Makâlât, Velayetname ve Buyruk türü eserlerdir. İkincisi Yedi Ulu Ozan ve diğer Alevi ozanların deyişleridir. Üçüncüsü ise Alevilerce kaleme alınan birinci dereceden eserler, konunun tarihsel arka planı ile ilgili olarak bu alanda yapılan müstakil çalışmalarla beraber özellikle Anadolu’da bazı olayların cereyan ettiği dönemde yazılan eserler ve gerek Tokat gerekse diğer bölgelerde yapılan bilimsel araştırmalardan müteşekkildir. Çalışma her ne kadar Tokat yöresinde elde edilen veriler

esas alınarak yürütülmüş olsa da, araştırmada kullanılan eserler, bu verilerin söz konusu kaynaklarla desteklenmesi ve kıyaslanması nedeniyle bir bütün olarak Alevilik hakkında da genel bir çerçeve çizilmesine imkân tanımıştır.

“Alevilik ve Tarihi Gelişimi” başlıklı Birinci Bölüm’de, Aleviliğin kelime, ıstılah ve bazı tanımlamalarından hareketle Alevilik din midir? Mezhep midir? Tarikat mıdır? soruları tartışılmaktadır.

Eserde, Alevilik için yapılmış tanımlamaların meseleyi farklı açılardan ele alsalar bile konunun genel çerçevesini çizemedikleri, bölgedeki insanların Alevilik algılarında “Hakk-Muhammed-Ali”, Hz. Peygamber, Hz. Ali, Kur’an, Ehl-i Beyt, tecelli, evliya kültü vb. inançlar, dört-kapı, kırk-makam ve üç sünnet- yedi farz gibi adab ve erkân; eline-diline-beline sahip olmak, döktüğünü doldurmak, ağlattığını güldürmek, aç doyurmak, açık giydirmek, başkalarını kendi nefesine tercih etmek gibi ahlaki ilkelerin ağırlık kazandığı ve Aleviliğin tarikat şeklinde tanımlandığı belirtilmektedir. Yazar, bir olgunun din, mezhep ya da tarikat olarak değerlendirilmesi için taşıması gereken özellikleri dikkate alarak yaptığı değerlendirmede de Aleviliğin, “soy sürme” esas olsa bile sonuçta tarikat olarak değerlendirilmesinin daha doğru olduğunu dile getirmektedir. Yazarın ileri sürdüğü ‘Aleviliğin adab, erkân, ahlak ilkeleri ve tasavvuf düşüncesinin kurumsallaşmış hali olan tarikatlar şeklinde anlaşılması gerekliliği tezinin, bölge Alevileri tarafından da kabul gördüğü ifade edilmektedir (43-72).

Yazar tarihsel olarak Aleviliğin gelişim sürecini ortaya koyarken özellikle Türklerin Müslüman olmadan önceki dinlerini, Müslümanlaşma sürecinde karşılaştıkları dini, mezhepsel ve tasavvufi (tarikatsal) eğilimlerin etkisini, Türklerdeki Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin oluşmasındaki etken faktörleri de incelemekte; ilk İslamlaşmadan günümüze kadar farklı coğrafyalarda karşılaştığı mezhebi ve tasavvufi gelenekler ile bu grupların sahip oldukları sosyal yapıları ve yaşadıkları siyasi olayların Aleviliğin şekillenmesine etkisini işlemeye çalışmaktadır (74-181).

“Günümüzde Tokat Yöresi Alevilerinin Yapılanması, Coğrafi Dağılımları ve Nüfus Yapısı” başlıklı ikinci bölüm; Aleviliğin bölgedeki yapılanmasından hareketle Geleneksel Aleviliğin mevcut yapısına ışık tutmayı hedeflemektedir (181).

Yazar’a göre, Aleviler tarihsel süreçte olduğu gibi günümüzde de varlıklarını geleneksel olarak tekke ve zaviyeler etrafında şekillendirerek devam ettirmektedir. Çalışma, Alevilerin kendi aralarında metbu ocak olarak nitelendirdikleri ana ocaklar ve bunlara bağlı alt ocakları esas alarak metbu tekke ve alt tekkeler şeklinde bir yapılanma sergilediklerini Tokat’taki fiili durumla ortaya koymaktadır. Soy sürmenin esas olması yanında evliya kültü ve tekke kültürü bağlamında gelişen bu yapılanma, yazar tarafından dile getirilen Aleviliğin “soya dayalı tarikatlar için bir üst kimlik olduğu” yönündeki tespiti doğrultusunda Alevilerin tekkelere bağlılığa göre bir yapılanmayla ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Yazara göre bu yapılanmayı Anadolu’nun diğer bölgelerinde bulunan Aleviler için genelleştirmek de mümkündür (181-183).

Eserde Tokat bölgesindeki yapılanma genel olarak Bektaşiler, Hubyarlılar, Erdebilliler, Keçeci Babalılar şeklinde dört grupta ele alınmaktadır. Bu yapılanma çerçevesinde “Köy Bektaşiliği” ve “Şehir Bektaşiliği” kavramları hakkında da bir değerlendirme yapılmaktadır.

Bektaşî merkezli bir tasavvurun sonucu olarak “Köy Bektaşîlerine” Alevî, “Şehir Bektaşîlerine” ise Bektaşî denildiği şeklindeki yargının genel olarak dile getirildiği; ancak Tokat bölgesindeki yapılanmanın da gösterdiği gibi, realitenin bunu doğrulamadığı ifade edilmektedir. Yazar bölgede Hacı Bektaş’a bağlı olmayan grupların varlığı ve Hacı Bektaş’tan müstakil hareket eden oluşumların bulunması olgusu ile bu tezini desteklerken; eğer bir tasnif yapılacaksa bunun Hacı Bektaş’a bağlı olanlar ve Hacı Bektaş’a bağlı olmayanlar şeklinde olması gerektiğini de ifade etmektedir. Bu bağlamda Yazar’a göre, “Köy Bektaşîliği” ve “Şehir Bektaşîliği” kavramları sadece Hacı Bektaş tekkesi ile bağlantılı olup olmama noktasında bir nitelendirme olabilir. Hacı Bektaş’a bağlı olmayan diğer grupları bu kavramlarla nitelendirme imkânı bulunmamaktadır (201-204).

Eserde Alevilerin bölgedeki coğrafi dağılımı merkez ve ilçeler bağlamında genel olarak ele alınmış ve şemalarla gösterilmiştir. Tokat iline ait 64’ü kasaba 613’ü köy toplam 677 kasaba ve köyden 17 kasaba ve 175 köy, toplam 192 yerleşim yerinde sadece Aleviler 44 kasaba ve 422 köy, toplamda 466 yerleşim yerinde sadece Sünniler yaşarken; 3 kasaba ve 16 köy, toplamda 19 yerleşim yerinde Alevî-Sünnî karışık bulunmaktadır. 2000 Yılı nüfus sayımına göre Tokat ilinde Alevilerin toplam nüfusa oranı %19’dur (204-225).

“İnanç Esasları İlgili Kabulleri ve İbadet Anlayışları” başlığını taşıyan Üçüncü Bölüm’de bölge Alevilerinin inanç esasları hakkındaki kabulleri ile ibadet anlayışları ele alınmaktadır. Yazar bu bölüme girerken, bu noktadaki bazı temel problem ve güçlüklerle dikkat çekmektedir. Bunların ilki, Alevilik hakkında genel kabul gören “İslamlaşma öncesi mensup oldukları Eski Türk dinî, sufîlik yoluyla sızmış gnostik ve Yeni Eflatuncu, Manici ve Budacı öğeler ve Yahudi Hristiyan kalıntıları gibi değişik dinlerin inançlarının etkisiyle oluşan senkretik bir yapının olmasıdır. Diğeri ise İslamlaşma sürecinde karşılaşılan birtakım mezhebi etkilerle birlikte tasavvufî kalıplar içerisinde İslam’ı benimseyen, hatta bütün telakkilerini bu noktada yoğunlaştıran, sonuçta bu özelliği dolayısıyla bir tasavvufî hareket olarak kabul edilmesi gereken Aleviliğin, diğeri tasavvufî hareketler için de geçerli olan “inanç boyutunun ele alınmasındaki” potansiyel güçlüktür (227-228). Yazar Alevilerin inanç esasları noktasındaki kabullerini, Alevilik hakkında üzerinde ısrarla durduğu tasavvufî karakter çerçevesinde ilham ve keşfin temel bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi ve bu ana karakter doğrultusunda ilham ve keşf merkezli kabullere daha fazla vurgu yapılması dolayısıyla sıralamayı, ilham ve keşf merkezli ve vahiy merkezli kabuller şeklinde yapmaktadır.

Yazar Alevilerin inanç esasları hakkındaki kabullerini şu başlıklar altında değerlendirmektedir:

Hakk-Muhammed-Ali Anlayışı

Eserde bu esasın Hıristiyanlıktaki Teslis’le benzerlik arz edip etmemesi hususunda Alevilerin kendi aralarındaki fikir ayrılıklarına dikkat çekilmektedir. Yazarın kendisi, Bedri Noyan’ın bu benzetilmeye karşı çıktığı, Lütfü Kaleli’nin ise ısrarla vurguladığından bahsederek; bu esasın tasavvufî Uluhiyet, Nübüvvet, Velayet prensibinin bir ifadesi olduğuna işaret etmekte; dolayısıyla söz konusu esasın Hıristiyanlıktaki “Teslis”le bir benzerliğinin olmadığına dikkat çekmektedir. Alevilikte orijinal olarak Üçler şeklinde isimlendirilen bu esasın Aleviler arasında üç farklı şekilde anlamlandırıldığına da işaret etmektedir. Buna göre:

1. Hakk yaratıcı, sonsuz güç ve kudret sahibi; Muhammed, Allah'ın kendilerine vahyettiği peygamberlerin sonuncusu; Ali ise Hz. Peygamber'in damadı, amcaoğlu, büyük kahraman gibi üstün meziyetlerinden dolayı kendisine velayet kapısının piri olma özelliği verilmiş kişidir. Üçler'deki unsurların her birinin nitelik ve görevleri nettir ve bu haliyle söz konusu esas yukarıda da işaret edildiği üzere, tasavvuftaki Uluhiyet, Nübüvvet ve Velayet prensibinin bir ifadesidir.

2. Hakk ilahtır, Allah'tır. Muhammed ve Ali'nin ise ruhu, cismi ve bedeni aynıdır. Aralarında hiç bir fark yoktur. Bu görüşte olanların genel hareket noktaları Allah'ın önce kendi nurundan Muhammed-Ali nurunu yarattığı, Abdullmuttalib'e gelinceye kadar tek olan bu nurun Abdullah ile Ebu Talib'de ikiye bölündüğü ve her iki oğlunun sulbünden gelen Fatma ile Ali'nin evlenmesiyle tekrar birleştiği, Ehl-i Beyt soyundan gelenlere taşındığı şeklinde yaygın inanıştır.

Tek tek ele alındığında Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile ilgili bu kabullerin tarihsel kişiliklerine uygun olarak benimsendiği görülmektedir. Ancak Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile alakalı bu grupların zihinlerinde, gruplarda var olan temel özelliklerden birisi gereği efsanevi, mitolojik ve batini kabullerin daha çok yer etmiş olduğu görülmektedir.

3. Üçüncü yaklaşımda ise Hakk, Muhammed, Ali birdir. Bunlar aynı şeyin farklı tezahürleridir. Aslında üçü aynıdır. Yazar, özellikle ikinci ve üçüncü yaklaşımların bir nevi hulül olarak değerlendirilebilmesinin imkân dahilinde görülebileceğine işaret etmekle birlikte; bunların, Alevilikte var olan tasavvufi karakter çerçevesinde anlaşılmasının daha doğru olduğunu ifade ederek, bu yaklaşımların diğer tasavvufi ekollerde de görülen, "Ali'nin yoluna uymanın aslında Allah'ın ve Muhammed'in yoluna uymak olduğu" şeklinde yorumlamanın gerekliliğine vurgu yapmakta, bunu da gelenekte var olan kabullerden örneklerle delillendirmektedir. Üçler hakkında dile getirdiği bu farklı yaklaşımların, Aleviler içerisinde sistematik ve homojen olmayan bir inanışlar karışımının varlığı hakkında söylenenleri de desteklediğini ifade etmektedir.

Bütün bunlardan Alevilerin dinî hayatla ilgili kabul ve uygulamalarının sırf tasavvufi kalıplar içerisinde algılandığı şeklindeki yazarın daha önce belirttiği tespitin inançlara da taşındığı görülmektedir (229-239).

Ehl-i Beyt Telakkileri

Bölge Alevilerinin genel olarak Ehl-i Beyt'i "Ehl-i Kisa" hadisi bağlamında algıladıkları görülmektedir. Bu da Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin şeklinde oluşmuş ve Selman-i Farisi'de bunlara dahil edilmiştir (254-255).

Allah (c.c.) tarafından ilk olarak yaratılan Ehl-i Beyt ruhu Hz Ali, Fatma ve onların çocukları dolayısıyla Evlad-ı Resul tarafından taşınmış olmaktadır. Ehl-i Beyt bu ruhu taşımış olmaktan dolayı hatalardan uzaktır, arınmıştır, nefislerine hakim olmuşlardır. Bu kişilerin çocuklarından en layık olanlarına Allah tarafından verilen bu ruhu taşıma durumuna bağlı olarak kendileri zahir ve batın gerçek imamlardır. Anadolu'daki Aleviler arasında XVI. yüzyıldan sonra görülmeye başlayan 12 İmam'la ilgili tevellea, teberra, hilafetin onların hakkı oluşu, mehdilik gibi anlayışlar onların Ehl-i Beyt kabullerine bağlı olarak gelişmiştir (256).

Meleklerle İman

Vahiy kültürünün önemli inançlarından biri meleklerle iman konusudur. Bazı farklı telakkilerle beraber Alevilikte meleklerle iman konusunun İslam kültüründeki kabullerle aynı şekilde dile getirildiği görülmektedir. Nitekim yapılan mülakatlarda sıkça dört büyük melek ile ilgili kabullerin (Cebrail vahiyyle; Mikâil tabiat olaylarını yönetmekle; İsrail sura üflemele ve Azrail de canları almakla görevlidir) yanı sıra sual melekleri, kiramen katibin melekleri vb. meleklerin varlıklarına iman edildiği dile getirilmiş, bu kabuller deyişlerde de yer almıştır.

Dört büyük melek ile ilgili genel kabulün yanı sıra Cebrail, yaratılıştaki ham ruha ne yapması gerektiğini söylemesi, Miraçta Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin sırrına ermesinde etkin rol oynaması dolayısıyla Alevilikte farklı bir öneme sahiptir.

Bazı Alevilerde meleklerin gerçekliğini kabul etmeyip, insanların iyilik ve kötülükleriyle bağlantılı bir sıfat olarak görülmesi ile ilgili bazı yaklaşımların varlığı da bilinmekle birlikte (267) netice olarak, cem ayini ile meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerinin özdeşleştirilmesi gibi anlayışlar göz önünde bulundurulunca, meleklerle iman konusunun Alevilerin inanç dünyasında önemli bir yere sahip olduğu muhakkaktır (268).

Kitaplara İman ve Kur'an Anlayışı

Yazar çalışmasında vahiy kültürünün en önemli unsurlarından birinin kitaplara iman olduğunu ve vahiy kültürünün, bu inanç noktasındaki genel çerçevesinin Alevilikte de aynı şekliyle kabul edildiğini söylemektedir. Buna kabullere göre Allah, insanlara yol göstermek üzere seçtiği peygamberlerine vahyetmiş, bu vahiy mahsulü olarak da suhuf ve kitaplar göndermiştir. Bunların sayısı 104'tür. Bunlardan 100'ü suhuf; 4'ü ise kitaptır. Suhuf Hz. Âdem, Hz. Şit, Hz. İdris ve Hz. İbrahim'e indirilmiştir. Kitaplar da, Tevrat, Hz. Musa'ya; Zebur, Hz. Davud'a; İncil, Hz. İsa'ya ve Kur'an, Hz. Muhammed'e gönderilmiştir.

Alevilere göre Kur'an dört kitabın sonuncusudur. Allah tarafından Cebrail aracılığıyla Hz. Peygambere vahyedilmiştir. Kur'an Allah'ın vahyi olması dolayısıyla kutsaldır (269).

Aleviler arasında Kur'an'ın korunmuşluğuyla alakalı farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bazılarına göre Kur'an tamdır, herhangi bir eksikliğin bulunması söz konusu değildir. Zira Hz. Ali, vahiy sırasında devamlı Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş ve gelen vahiy yazmıştır. Aynı zamanda ezberlemiştir. Bu durumda bir eksiklikten bahsetmek söz konusu değildir (270).

Kur'an'ın tahrifiyle alakalı bazı kabuller de bulunmaktadır. "Kur'an'a el katılması" şeklinde isimlendirilen kabule göre bazı ifadelerin eklenmesi, çıkarılması söz konusudur (270-271).

Kur'an'ın eksik olmasıyla alakalı görüşler noktasında ise her ne kadar sureler tam ise de Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile ilgili bazı ayetlerin çıkarıldığı kabul edilmektedir. Aleviler arasında "Kur'an 6666 ayet olması gerekirken 6232 ayet, besmeleler eklendiğinde de 6330 olması bu farkı göstermektedir." şeklinde kabul bulunmaktadır (271).

Tahrif konusundaki bu kabullere rağmen günümüzdeki Aleviler elimizde mevcut olan Kur'an'ı kabul etmektedirler (273).

Her ne kadar Kur'an vahiy olarak kabul edilip pratikte dini ve sosyal hayatın her safhasında kullanılsa da Aleviler arasında Kur'an okumasını bilenlerin sayısı oldukça azdır (280).

Peygamberlere İman

Alevilerin Peygamberler hakkındaki kabulleri İslam kültüründeki ortak kabullerle ifade edilmektedir. Alevilere göre kendilerine mucizeler verilen peygamberler adaletlidirler. Hataları olsa da vahiy ile bu hataları düzeltilmektedir. Peygamberlerin Hz. Âdem'in ruhunu taşıdıklarıyla alakalı kanaatleri ise ilk yaratılan şeyin Muhammed-Ali ruhu olduğu ve peygamberlerin de bu ruhu taşıdıklarıyla alakalı inanışlarıdır (286-289).

Kaza ve Kadere İman

Alevilikte kaza ve kader ile ilgili inançlar yukarıda inançlarla ilgili dile getirilen "sistematik bir teolojileri olmadığı" görüşünü haklı çıkaracak bir mahiyet arz etmektedir. Alevilerde her yönüyle ortak bir kaza ve kader anlayışını çizmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Farklı yaklaşımların varlığı söz konusudur. Bütün farklılıklarına rağmen bir kaza ve kader anlayışının varlığı görülmektedir. Bu inancın ise Allah'ın iyiliği ve Muaviye, Yezid ve Ali evlatları arasında cereyan eden olaylarda Ali evlatlarına zulüm edenlerin sorumluluktan kurtulamayacakları çerçevesinde şekillendirildiği görülmektedir. Bu hususta genellikle Eşari-Maturidi anlayışı kabul görse de, zaman zaman Mutezilenin ve Mutezile etkisinde kalan Şia'nın bazı anlayışlarının da izleri görülmektedir (286-294).

Ahret Gününe İman

Ahiretle alakalı olarak Aleviler arasında farklı yaklaşımların ortaya konulduğu ve bunların üç farklı yaklaşımla dile getirildiği görülmektedir:

1. Kabir hayatı, kabir sorgusu, mahşerde dirilme, sual-sorgu, mizan, cennet, cehennem, Didar görme vb. unsurlarıyla beraber ahiretin varlığına inanılır ki Alevilerin çoğu bu gruptadır.
2. Cennet ve Cehennem'in bu dünyada olduğu fikri esas alınarak ahiretin varlığını kabul etmeyen; bunun yerine gelenekte *esfel kalıb* olarak ifade edilen bir nevi tenasüh inancına sahip olan kişiler bulunmaktadır.
3. Bir diğer grup ise hem ahiretin varlığını hem esfel kalıb anlayışını kabul ederek ikisini de meczetmeye çalışanlardan oluşmaktadır (294-304).

İbadet Anlayışları

Yazara göre, Aleviler inançlarında olduğu gibi ibadet haytalarında da tasavvufi anlayışı takip etmekte ve merkeze almaktadır. Söz gelimi bir zikir ayini olan cemi temel ibadet olarak kabul etmektedirler.

"Şeriat makamının ibadetleri" olarak değerlendirdikleri temel İslami ibadetlerin yerine getirilmesi noktasında -istisnaları olmak kaydıyla- genel olarak olumsuz bir tutum sergilemektedirler. Yazar bunların birkaç nedenden kaynaklandığını belirtmektedir:

Birincisi, tarihsel süreçte çoğunlukla göçebe ya da yarı göçebe bir hayat yaşayan zümrelerin yaşamış oldukları sosyal hayat gereği içinde buldukları şartların elverişsizliği

nedeniyle temel İslami ibadetleri yerine getirmelerindeki güçlüktür. Sosyal şartlar nedeniyle ibadetleri yerine getirmeme hususu, zamanla bu ibadetlere alışmama sonucunu doğurmuştur.

İkinci husus ise İslamlaşma sürecince karşılaşmış oldukları grupların etkisidir. Bu etkinin iki boyutu bulunmaktadır. Birincisi, İslamlaşma sürecinde yeni Müslüman olanlara etki eden gruplardan bazılarının iman ve amel konusunda bir umursamazlığa neden olma ihtimalidir. Nitekim İslamlaşma sürecinde Türkler üzerinde etkili olan mezheplerden ikisi Mürcie ve Kerramiyye'dir. Bunlara göre iman ile ameli birbirinden ayrılmaktadır (306). Bu noktadaki bir diğer boyut ibadetler hakkında getirilen batini yorumla ilgilidir. İbadetler hakkındaki olumsuz tutumda yine tarihi süreçte karşılaştıkları batini karakterli hareketlerin etkisinin olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır (307).

Alevilerin ibadetle alakalı olan tavırlarının asıl olarak yukarıda bahsedilen hareketlerin etkisinde gelişen tasavvufi hareketlerden kaynaklandığı söylenmelidir. Buna göre Dört Kapı-Kırk Makam prensibi üzerine kurulan Alevilikte çoğunlukla temel İslami ibadetler dört kapının ilki olan şeriat kapısı ve bu kapının müntesipleri için gerekli görülmektedir. Dolayısıyla sorululuk da bu makamdaki kişiler için olmaktadır. Genellikle Aleviler kendilerini tarikat makamında gördüklerinden dolayı ikrar vermek, el almak, görülmek, hakkullah ve kara kazan hakkı vermek gibi tarikat makamına mensup olmanın gereklerinden sorumlu olduklarını kabul etmektedirler (308).

Bu olumsuz tutumun bir başka nedeninin ise teberra anlayışı olduğu görülmektedir. Teberra anlayışı klasik olarak 'Ali'yi sevmeyenlerden uzak durmak' anlamında olmakla birlikte, günümüzde Alevi zihninde 'daha çok Sünnilerden uzak durmak ve onlara benzememek' anlamında algılanmaktadır. Hatta bu husus Alevi zihninde öyle esaslı bir şekilde yer etmiştir ki, Müslümanlığı Sünnilik ile eşdeğer gören bazı Alevilerin kendilerini Müslüman'dan ziyade İslam olarak isimlendirmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Bu algı, dolayısıyla ötekilerininki olarak gördükleri bazı ibadetlere karşı da olumsuz tavır takınmalarına neden olabilmektedir. Temel İslami ibadetler hakkında farklı yorumlar getirip farklı sebeplerle onları terk eden Alevilerin, genellikle, bunları tasavvuf ya da tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırmak suretiyle bir ibadet hayatı ikame etmesi önemle üzerinde durulması gereken bir husustur (308-309).

Kitabın dördüncü bölümü "Tarikat Anlayışları, Örf ve Âdetleri" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Alevilerin tarikat anlayışları, örf âdetleri geniş bir şekilde ele alınmaktadır.

Yazara göre Alevilik her ne kadar Mezhepler Tarihi'nde Bâtuniliğe hasredilen bazı görüşleri bünyesinde barındırsa da onda hakim olan asıl ana karakterin özelde tasavvuf düşüncesi ve hayatı olduğu görülmektedir. Soya dayalı tarikatlardan oluşan Alevi gruplar İslamlaşma sürecinde tasavvuf hareketleriyle karşılaşmışlar, karşılaştıkları bu tasavvufi hareketleri, içinde buldukları sosyal yapılarına uyarlayarak kabul etmişlerdir (341). Nitekim geleneksel Alevilik geçmişten günümüze söz konusu bu tasavvufi düşünce ve hayat içerisinde var olan usul, adab-erkân çerçevesinde sistemleşmiştir. Yazar, Aleviliğin tarikat anlayışını ortaya koyarken Dört Kapı-Kırk Makam, Üç Sünnet-Yedi Farz, niyaz ve 'cem' gibi unsurları ele alarak Aleviliğin tarikat olduğu hususundaki tezini bu bölümde daha da somut bir şekilde ortaya koymaktadır (342).

Yazarın Aleviliğin tarikat anlayışı başlığında ele aldığı konulardan biri de “eline-diline-beline sahip olmak” kalıbıyla formüle edilen temel ahlak anlayışlarıdır. Yazar, Alevilikte yukarıda zikredilen usul ve adab-erkân ile hedeflenen şeyin, ahlaklı, olgun insan (insan-ı kâmil) yetiştirmek olduğunu dile getirmekte ve tasavvuftaki genel karakter doğrultusunda Aleviliğin de ahlak mefkûresi üzerinde ısrarla durduğunu ve ahlak anlayışını “eline-diline-beline sahip olmak” prensibini merkez alarak oluşturduğunu ifade etmektedir. Nitekim yazar’ın bu noktada dikkat çektiği bir tespit, tasavvuf ahlakı çerçevesinde kâmil insan olmak için gereken özelliklerin temel Alevi kaynaklarında bir sufünün uyması gereken kurallar olarak zikredilmiş olmasıdır (368). Bu kuralların aynı zamanda sosyal kurallar haline dönüştüğü ve yaptırım gücüyle alakalı da yazar şu tespitlere yer vermektedir. “Eline-diline-beline sahip olmak” ilkesinin Alevilikte genelde İslam ahlakı bakımından, özelde tasavvuftaki çerçevesinde bir vurguyla ele alındığı görülmektedir. Ancak Aleviliğin, tasavvuf anlayışını sosyal yapısına göre şekillendirmesi sonucu; toplumdaki her birey aynı zamanda tarikatın da bir üyesi olarak görülmüş ve tasavvuftaki bu ahlak kuralları Alevilikte, toplum üyelerinin sosyal hayatlarında uymak zorunda oldukları kurallar sınıfına sokulmuştur. Kapalı toplum yapısında hayatını devam ettiren toplum için bu kurallar, o yapıda yaşayabilmenin şartı olarak görülmüş, dolayısıyla söz konusu kurallar çiğnendiği zaman bu kuralı çiğneyen kişi düşkün ilan edilerek toplumdan dışlanmıştı.”

Yazar Dördüncü Bölümün ikinci başlığını Alevilerin bazı örf ve âdetlerine ayırmıştır. Bu başlıkta ise şu hususlara dikkat çekildiği görülmektedir: Aleviler, sahip oldukları sosyal yapı ve inançlarını doğal olarak örf ve âdetlerine de yansıtmışlardır. Doğum ve ad koyma, sünnet ve kirvelik gibi konular dinî içerikli törenlerle ve kabullerle dile getirilmektedir. Daha çok iç evliliği benimseyen ve bu bağlamda Sünnilerle evliliğe sıcak bakmayan Aleviler arasında sosyal yapıları ve tarikat hayatındaki bazı kabulleri çerçevesinde ocakzadelerin ocakzadelerle evlenmeleri gibi farklı uygulamalar da söz konusudur. İçki içmeyi son zamanlarda çoğunlukla tarikat hayatından çıkartan Aleviler, bunu günlük hayatlarının önemli bir parçası haline getirmişlerdir. Yine tarikat hayatında anlatılan bazı menkıbelerde zikredilen başta turna, güvercin olmak üzere bazı hayvanlara bir nevi kutsallık atfeden Aleviler; buna karşılık bazı hayvanları da uğursuz saymakta ve birtakım gerekçeler ileri sürerek tavşan eti de yememektedirler.

Aleviler arasında “Hakk’a yürümek, göçmek, gerçeklere kavuşmak, gerçeklere ulaşmak, kalıbı değiştirmek, kalıbı dinlendirmek, emaneti teslim etmek, cemale kavuşmak, Didar’a kavuşmak” gibi deyimlerle ifade edilen ölüm ve ölüm sonrası yapılanlar Alevi dinî hayatında oldukça önem atfedilerek yerine getirilen uygulamalardır. Nitekim çalışmada, ölüm döşeginde olan bir kişi için, yanında Yasin, Âyete’l-kürsî, Fatiha ve salavat okunması, besmele çekilerek “Lâ ilâhe illallah Muhammed Rasûlüllâh Aliyyun Veliyyullâh” şeklinde şehadet getirilmesi ya da sadece Allah demesi için telkinde bulunulması veya bu kişinin yanında düvaz okunabilmesi; ölüm olayının duyurulması, yıkanması, helallik suyunun dökülmesi, kefenlenmesi, cenaze namazı kılınmadan önce evinin önünde cemaatten helallik alınması, dört tekbirle cenaze namazı kılınması (bölgedeki bir grup deyiş ve düvaz okunmasını tercih ediyor), defni, definden sonra telkin verilmesi, Kur’an okunması, mezardan dönünce, genellikle uzaktan gelen ve cenaze hizmetlerine katılan kişiler için

lokum, helva ve kesilen kurbanın pişirilmesinden oluşan kazma takırtısı yemeğinin verilmesi, genellikle cenazenin defnedildiği günün akşamında dârdan indirme, ilk perşembeyi cumaya bağlayan gece cumalık, ölünün kırkinci ve elli ikinci günlerinde kırk ekmeği ya da elli ikisi, ölüm yıldönümünde can ekmeği merasimleri düzenlenmesi gibi uygulamalar detaylı olarak anlatılmaktadır. Bu konuda son olarak zikredilmesi gereken bir diğer husus, Alevilerin, kabir ziyaretine önem verdikleri ve sözgelimi, arife günleri mezarlara giderek ölüleri için Kur'an okudukları ya da okuttuklarıdır.

Çalışmadaki tespite göre Aleviler için dini hayatlarının günlük hayatlarına en çok yansıyan kabullerinden birisi ziyaretlerdir. Her yerleşim biriminde başta türbe ve yatır olmak üzere, bazen bir taş ve kaya, bazen bir su kaynağı, bazen bir ağaç ya da ormanlık, kendilerine kutsallık atfedilerek ziyaret edilen farklı kutsal mekânlar Alevi dinî ve sosyal hayatının en önemli unsurlarındandır (373-394).

Yazara göre, sonuç olarak bölgede elde edilen verilerden hareketle Alevilik denildiğinde, Aleviliğin; inanç esasları noktasında farklı kabul ve yorumlarda bulunmakla birlikte büyük oranda temel İslami inançları benimseyip, bunları Hakk-Muhammed-Ali şeklinde formüle ederek, bunu da daha çok uluhiyet-nübüvvet çerçevesinde anlayan, Ehl-i Beyt merkezli bir dünya ve ahiret görüşünü benimseyen, ibadet hayatını tarikat hayatı kalıplarında şekillendirip büyük oranda sadece bu alana hasreden, diğer gruplarla özellikle öteki olarak kabul ettikleri ile ilişkilerinde tevella ve teberrayı temel prensip olarak gören, ilham ve keşfi birinci derecede bilgi kaynağı olarak benimseyen, eline-diline-beline sahip olmayı temel ahlaki ilke olarak benimseyen, soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar bütünü için bir üst kimlik veya bir şemsiye kavram ya da bir ortak üst ad olduğu anlaşılmalıdır (395-396).

Yazarın bu çalışmasında kullandığı metodoloji ve bölgesel verilerden hareket edip bunların kaynaklarla desteklenmesi suretiyle ulaştığı neticeler, özellikle güncel Alevilikle ilgili yapılan araştırmalara örnek teşkil ederek yeni bir bakış açısı sağlayacak niteliktedir. Ayrıca bu çalışma, Alevi grupların içlerinde barındırdığı farklılıklarla beraber sahip oldukları ortak özellikleriyle ilgili sağlıklı ve bütüncül bir çerçeve de çizerek okuyucuya Aleviliğin neliği ve temel hususiyetleri konusunda merak ettiği hususlarda ihtiyacını karşılayacağı zengin bir içerik sunmaktadır.